

volteroovo shvatanje istorije*

milan damnjanović

Bio je to Vilhelm Diltaj koji je Voltera smatrao najznačajnijim čovekom (dieser lebendigste aller Menschen), Diltaj koji je u svojoj istorijskoj hermeneutici razvio metodu uživljavanja i razumevanja držeći se nasleđa nemačke filozofije iz doba romantičke. No, baš u odnosu na prosvetljenost, koju Volter najbolje predstavlja u shvatanju istorije, Diltaj nije prihvatio negativan sud izrečen u doba romantičke o neistoričnosti epohe prosvetljenosti. Slično Diltaju su, zatim, o tome mislili Benedeto Kroče i Ernst Kasirer, ali ni njihov sud nije značio rešenje te sporne stvari, jer je za sve njih bio i ostao nerazjašnjen ključni pojam »istoričnost«. Kako, dakle, danas, posle snažnog razvoja istoričnog načina mišljenja u našem stoljeću, treba suditi o istoričnosti epohe prosvetljenosti? Šta nam o tome neposredno može reći Volterov pojam istorije? Da li taj pojam može imati neki značaj za naše shvatanje »istoričnosti«?

Volteroovo shvatanje istorije nastalo je iz krize istorijske svesti krajem 17. i početkom 18. veka, iz višestrukog kopernikanskog obrta koji je prinudio čoveka da drugačije misli o sebi i o svom položaju u kosmosu. Taj »mali-veliki« čovek sigurno nije u središtu »prirodne istorije«, kao što se neki »izabrani narod« ne nalazi u središtu istorije čovečanstva. Božansko providjevanje sigurno ne vlada istorijskim hodom ljudstva, kao što se do tada u to verovalo iz hrišćanskog ubedljenja. »Počev od Kopernika, samoumanjivanje čoveka nezaustavljivo napreduje... Otada se »čovek kotrlja iz središta prema X«, kako je o tome u aforizmima studio Niče.

Za Voltera kao prosvjetitelja u istoriji zaista nema božanskog providjevanja, ali se ta istorija zato ipak ne kreće u nepoznatom pravcu, već iz prirodnih uzroka i ljudskih motiva ona napreduje u pravcu razumno uređenih odnosa među ljudima i vlasti razuma nad prirodom, i to ka vrhuncu koji predstavlja upravo njegovo, Volterovo doba, tj. epoha prosvetljenosti, građanski svet u evropskom 18. stoljeću.

Volter se bavio istorijom i već to njegovo bavljenje pokazuje izvestan interes i stav prema istoriji, koji spadaju u pogam »istoričnost«. Ako bi se pokazalo da taj interes i stav važe i za celu prosvetljenost, već otuda bi se moglo razabrat da nije u pitanju neistoričnost ove epohe, već jedan poseban stav prema istoriji. Upravo taj poseban stav nas ovde zanima, i to prema Volterovom pojmu istorije, koji u tome najbolje zastupa prosvetljenost.

Baveći se istorijom, Volter je objavio nekoliko monografija (o Luju XIV, o Karlu XII i dr.), ali njegov najznačajniji spis, iz koga se može razabrat njegov pojam istorije, jeste *Ogled o običajima (moralu) i duhu nacijā i o glavnim činjenicama istorije počev od Karla Velikog do Luja XIII* (1756). Prvobitno zamislen kao produžetak Bosjeove (*Bossuet*) *Rasprava o univerzalnoj istoriji* (1681), koja seže do Karla Velikog, Volterov *Ogled...* pretvorio se u poricanje Bosjeove teologije istorije i zalaganje za filozofiju istorije. Dalekosežan duhovno-istorijski značaj te kontroverzije možda je najbolje izrazio Karl Levit (Löwith), konstatujući da je Bosjeova *Rasprava...* bila poslednja teologija istorije, a Volterov *Ogled...* prva filozofija istorije uopšte.

Sâm izraz »filozofija istorije« (*philosophie de l'histoire*) potiče od Voltera, koji je u svome *Ogledu...* prvi put izložio istoriju shvaćenu kao istorija kulture; istoriju kao nauku u kojoj se prvi put praktikuje izvesna kritika izvora i neguje svest o principima istorijske kritike; istoriju što na odlučan način stavlja napredak, u već pomenutom smislu reći, umesto providjevanja. Treba dobro zamisliti taj preokret u shvatanju istorije koja više nije zbijanje spasenja, kako je bila shvaćena od sv. Avgustina do Bosjea, koja više ne počinje sa stvaranjem sveta i ne stavlja Jevrejski narod u svoje središte, već prvi put započinje s najstarijim kulturnim narodom, s Kinom, pa s Indijom, Persijom, Arabijom, u čemu je za Volterom pošao Hegel.

Istorija prvi put postaje »istorija čoveka« (*histoire de l'homme*), prikazivanje čovekovih dela, pozornica ljudske slobode, profana, očovečena, svetska listonjiha koja teče po prirodnim uzročnim odnosima. Ali prava istorija za Voltera nije ni prikaz »gomile beskorisnih činjenica«, ni beznačajnih vladara i ratova, ni »dosadnih pojedinosti«, već samo onog »što zasluzuje pažnju svih vremena«, kao sudsibna »ljudskog roda« (genre humain). Otuda Volterovo »istorija čoveka« nije istorija istaknute ličnosti, ni čoveka sa slučajnim osobinama, ni čoveka u njegovoj istorijskoj promenljivosti, već čoveka uopšte, njegovog uvek istog bića. Pošto je čovek, po svojoj suštini, duhovno biće, to istorija za Voltera postaje »istorija ljudskog duha«. »Prava istorija je istorija moralā, zakonā, umetnostī i napredaka ljudskog duha«. Kao duhovno i moralno biće, čovek iz istorije saznaje šta sme biti i šta treba da bude.

No, ako je istorija tako postala istorija čoveka, ako u njoj nema smisla, reda ni krajnje svrhe (prema dotad važećem teološkom tumačenju), zar ona onda ne postaje haos, kretanje bez plana, »gomila zločina, gluposti i bede«, povest zabluda i

predrasuda, »slika ljudskih gluposti«? Volter je tako pitao jer je smatrao da istorijsko iskustvo svedoči o golemoj tami u kojoj živi čovečanstvo i u kojoj se tu i tamo naziru neke svete tačke, što sve ipak ne znači da u istoriji nema nikakvog pravca kretanja, ili da se čovek kotrlja u nepoznatom pravcu. Za Voltera je put koji je čovečanstvo prevabilo od pradoba do novog doba predstavljao očigledan napredak, put oslobođanja čovečanstva od tame, jačanja razuma i uzdizanja ka svetlosti, što u doba prosvetljenosti, tj. u Volterovoj sadržnosti najzad odlučan značaj. Smisao istorije je u tome uzdizanju, napredovanju i oslobođanju razuma, koji je merilo za sve istinito i mogućno, jer *ratio*, po Volterovom deističkom nahođenju, predstavlja od Boga dati univerzalni princip i osnovnu dispoziciju čovekovu. Pošto se Bog povukao, smisao i svrha istorije sastoje se u tome da čovek sopstvenim razumom poboljša svoj život, da ga učini razumnijim, boljim i srećnjim.

Tu se pokazuju momenti neistoričnog načina mišljenja u Volterovom shvatanju istorije: najpre, apsolutizovanje razuma kao principa što odlučuje o istorijski istinitom, pa čak i o istorijski mogućem, zatim, izuzimanje tog principa iz »prirodne istorije« po njegovom izvoru u Bogu, najzad, razum se ne posmatra u njegovoj istorijskoj uslovjenosti, već apsolutizuje na stupnju koji je dostigao u Volterovo doba.

»Ogroman uspeh Volterovog *Ogleda* treba uglavnom zahvaliti činjenici što je on buržauzilj u uspomu dao opravdanje mjenih sopstvenih idealova, tvrdeci kako celu istoriju kulminira u 18. veku« (K. Levit).

Odatle započinje kritika Volterovog pojma istorije, jer svi navedeni momenti njegovog neistoričnog načina mišljenja upućuju na odlučno saznanje o ideji napretka, koja je vezana za pretpostavku o tome da istorijsko zbijanje donosi načelno nešto novo, što Volter ne prihvata. Istorijsko zbijanje, po Volteru, nije značilo stvaranje novih vrednosti, već samo razotkrivanje postojećeg univerzalnog principa razuma, koji se u svojoj punoj stvarnosti pokazuje danas. U tom smislu ne predstoji ni budući razvoj kao stvaranje »novog društva«, a još manje »novog čoveka« (Marks). Jer, čovek je u osnovi uvek bio ono što jeste.

Ali iz tih Volterovih neistoričnih pogleda na istoriju ne proističe zaključak o neistoričnosti njegovog stava prema istoriji i njegove filozofije istorije«, a još manje zaključak o neistoričnosti cele epohe prosvetljenosti. Treba pokazati da su upravo ti Volterovi pogledi proistekli iz određenog stava prema istoriji i da oni reprezentuju posebnu istoričnost prosvjetiteljskog mišljenja.

Čovek je uvek bio ono što jeste. No, Volter time ne slavi konzervativno biće čoveka. On samo zna da čovek u istorijskoj promenljivosti svog bića mora težiti da bude ono što je, ne padajući natrag u varvarstvo i ne pretendujući na to da bude načovek, a još manje apsolutni princip sveci bića. Time se brani *imanentna* dijalektika ljudskog povesnog opstanka, i to protiv radikalne istoričnosti koja nas u biti ugrožava, protiv istoricizma.

Suština čovekovog bića je i za Marks-a kriterijum koji se mora primeniti u prosudjivanju pojedinih istorijskih epoha, jer taj kriterijum proističe iz razmatranja celokupne *povesti ljudskog roda*. Tako se u principu humani smisao egzistencije može udružiti s istoričnim mišljenjem, pa se ni Volterova »filozofija istorije« ne može uzeti kao neistorična filozofija samo zato što se Volter poziva na suštinu čovekovog bića. No, samu tu suštinu čovekovog bića mi shvatamo drugačije od Voltera i drugih prosvjetitelja, kao što se naše mišljenje o istoriji i istoričnom mišljenju u filozofiji razlikuje od Volterovog.

Za nas je bitno istorijsko iskustvo koje govori o načelnoj razlici između našeg htenja i delanja i onog što se s nama zbiva, koje zna da se praksa kao bilo kako individualno motivisano delanje ne sme nivelišati s istorijom, najzad, ono koje dopušta nastajanje nečeg *novog* u istorijskom zbijanju, što znači promene našeg opstanka u okviru ljudskog sveta koje se ne svode na nešto već postojeće, na preformirane mogućnosti, na puki izbor između datinih alternativa, na odnos ekvivalencije uzroka i posledice. Za nas istorija nije ni racionalna ni iracionalna, jer važi dijalektika ljudske povesti, koja izmiče Volterovom pogledu, zato što ne dopušta nikakav *novum* u istorijskom događaju.

Smatramo da ono što je istorijski novo nije mogućno bez obistinjenja *ontološke* postavke o identičnosti našeg bića, ali ni bez *hetero-ontološke* pretpostavke o »drugom čoveku« i »novom društvu« u novom i drugačijem ljudskom svetu. Tu dijalektiku možemo nazvati *transgredijentnom*, za razliku od iminentne koja govori o tome da u svim istorijskim promenama, preobražajima i preoblikovanju čovek mora biti ono što jeste, jer inače ne bi bilo mogućno naše razumevanje i tumačenje univerzalne povesti ljudskog roda.

Volter nije kročio dalje od uviđanja da je čovek uvek bio ono što jeste, da je oduvek imao razumsku dispoziciju i da se istorija ljudskog roda svodi na razotkrivanje datog univerzalnog principa razuma kao napredovanje ka potpunom ostvarenju tog principa u doba prosvetljenosti.

I baš to što Volter ne zna za dijalektiku same prosvetljenosti, to spada u onu posebnu formu istoričnosti koju on brani za sebe i za svoju epohu.

* Napomena: Nedavno je obeleženo 200 godina od smrti francuskog prosvjetitelja.